

Pravidly řízené praktiky

JAROSLAV PEREGRIN *

Oddělení logiky. Filosofický ústav. Akademie věd České republiky, v.v.i.
Jilská 1. 110 00 Praha 1. Česká republika
jarda@peregrin.cz

ZASLÁN: 25-09-2013 • AKCEPTOVÁN: 27-02-2014

ABSTRACT: The rules that govern human societies can form systems which are more than mere sums of the rules of which they consist. If the rules interlock in a certain suitable way, they may form a framework opening up a new “normative space”, in which we can carry out brand new actions, actions that cannot be carried out outside of the space. Such frameworks, I am convinced, constitute our specifically human world; and acting within the corresponding spaces then amounts to what many philosophers have called human *practices*. This contribution aims at investigating the conceptual foundations on which we could build accounts of how practices emerge, how they can function and what are the consequences of their recognition for the understanding of our human nature.

KEYWORDS. Practices – rules – rationality – system of rules.

1. Pravidla a správnost

O nějaké činnosti v rámci nějakého lidského společenství říkám, že je *řízená pravidly*, jsou-li určité způsoby provozování této činnosti systematicky brány členy tohoto společenství, nebo nějakou jeho podskupinou, za správné (a jiné za nesprávné). *Braní za správné či nesprávné* (neboli *normativní po-*

* Práce na tomto textu byla podpořena grantem GA ČR č. 13-20785S. Za připomínky děkuji V. Svobodovi a L. Koreňovi.

stojí) beru v podstatě za dále neanalyzovatelné behaviorální vzorce,¹ není to tedy pojem, který by primárně odkazoval k něčemu, jako je kognitivní výbava účastníků, rozhodně nepředpokládá nic takového, jako že jsou tyto postoje věci něčeho, jako jsou plnohodnotná přesvědčení.² Hlavními symptomy těchto vzorců jsou určité typy reakcí na to, co dělají druzí; v extrémním případě snaha jim v děláni určitých věcí za každou cenu zabránit či je k němu naopak přimět. Často jde ale o mnohem subtilnější projevy „souhlasu“ či „nesouhlasu“ (od různých forem „odměn“ a „trestů“ po všelijaké náznaky „souznění“ a „nevole“) – projevy, které se člověk v rámci začleňování do společenství učí rozpoznávat jako jisté „společenské tření“, které ho v tom, co by měl a neměl dělat, usměrňuje.

Slovo *pravidlo* je tedy v tomto smyslu třeba vidět primárně jako součást idiomu *řídít se pravidlem*, který se vztahuje k určitým komplikovaným a provázaným společenským interakcím. To ale neznamená, že za tímto slovem nemůžeme vidět určitou „věc“, byť to jistě nebude věc tohoto typu, jako jsou kameny a stromy, bude to jistá *institucionální* skutečnost. Řeknu-li, že v nějakém společenství, které studuji, platí pravidlo, že se jeho členové mají po ránu zdravít, znamená to, zjednodušeně řečeno, že členové tohoto společenství zaujímají určité postoje k rannímu zdravení, konkrétně „vitají“, když to někdo dělá, a naopak „zatracují“, když to nedělá. (Příčemž to „vitání“ a „zatracování“ může mít všelijaké podoby, takže rozhodně není nijak jednoduché rozhodnout, kdy už budeme o pravidlu hovořit, a kdy ještě ne.) Pravidlo ale není nic takového jako věta nebo předpis; i když pravidlo může být pomocí něčeho takového *vyjádřeno*. (Pro jednoduchost budu ale někdy, když nebude hrozit nedorozumění, o vyjádření pravidel zkráceně jako o pravidlech hovořit.³)

O pravidlu budeme říkat, že je typu *má-se-dělat* (MD), pokud se vztahuje na klasifikaci *činů*; a budeme ho nazývat typu *má-být* (MB), pokud se vztahuje na klasifikaci *stavů věcí*. (Toto rozlišení zavedl Sellars 1969; 1992).

¹ Pravidlo je tedy skutečností toho druhu, jakou Svoboda (2012) nazývá *S-pravidlo*. Primitivní pojem *brání za správné* je v podstatě zobecněním pojmu *brání za pravidlivé* („holding-true“), jak s ním přichází Davidson (1973).

² Toto je podle mne podstatné z hlediska toho, jak se mohla pravidla v rámci lidských společenství vyvinout – jak se člověk mohl dopracovat od čisté „instinktivních“ či habituélních reakcí k přesvědčením, jejichž obsahy se pak mohou pravidla stát.

³ Terminologii Svobody (2012): ač slovo *pravidlo* pro mě primárně znamená *S-pravidlo*, budu ho výjimečně používat ale i pro *J-pravidla*.

Například pravidla vyjádřená větami „Střelcem se správně tahá jenom po diagonále“ a „Puškou se správně míří tak, že cíl uvidíme v zákrytu s hledím a muškou“ jsou typu MD; zatímco ta, která jsou vyjádřena větami „Lidé si mají být rovni“ a „Puška má střílet přesně“ jsou pravidla typu MB. Existence pravidel typu MD vede členy příslušného společenství k tomu, aby dělali to, co toto pravidlo předepisuje; u pravidel typu MB je to složitější, protože samozřejmě přimět přímo věci k tomu, aby se měly tak či onak, nelze.

Zaujímání normativních postojů, to jest pravidla, se obecně může samo řídit nějakými (meta)pravidly (v tom smyslu, že tato pravidla – resp. ony normativní postoje – mohou být sama brána za správná či nesprávná). (Představme si například, že máme vymyslet nějakou hru, resp. její pravidla, a že ta hra má splňovat nějaký výchovný účel, takže její pravidla mohou být z hlediska plnění tohoto účelu hodnocena jako více či méně správná.) K těmto (meta)pravidlům pak teoreticky mohou opět existovat (metameta)pravidla.

Pravidla, ke kterým takto neexistují metaprávidla, neboli která nejsou v daném sociálním kontextu brána za správná ani nesprávná, nazýváme *základními*. To, že pro základní pravidla neexistují žádná metaprávidla, tj. že jsou jaksi mimo správnost a nesprávnost, ale neznamená, že tato pravidla pro nás nemohou být v některých případech více či méně *užitečná* (ať už to reflektujeme, nebo ne).

2. Odkud se berou základní pravidla?

Pravidla a správnosti, tak jak jsme je vymezili výše, jsou povýtce společenskou záležitostí, tj. mohou existovat jedině v rámci společenství (typicky lidských) – *správnost* či *pravidlo* je tu jenom natolik, nakolik tady jsou určité normativní postoje. (Otázku, do jaké míry lze o pravidlech hovořit v souvislosti s jinými tvory, zde nechávám stranou; je ovšem zřejmé, že mezi onou komplikovanou formou pravidly řízených společenství, jakými jsou ta naše lidská, a společenstvím tvorů, v souvislosti s nimiž o pravidlech nehovoříme, mohou existovat různá přechodná stádia, a tudíž mohou existovat různé formy řízení se pravidly, které nejsou tak komplexní jako ta naše lidská.) V důsledku toho pak musejí existovat nějaká základní pravidla. (Kdyby tomu tak nebylo, musela by k jakýmkoli pravidlům existovat nějaká metaprávidla, k nim metametaprávidla atd., takže člověk by musel ustanovit nekonečný počet pravidel). To vede k problémům toho druhu, na jaký upozornil

Pinkard (2007) v souvislosti s racionalistickou etikou Immanuela Kanta a s diskusí, kterou vyvolala. Je-li, jak Kant říká, lidská svoboda věcí *autonomie*, to jest věcí toho, že si člověk sám stanovuje pravidla, pak jsou tu dvě možnosti: buď si člověk tato pravidla stanovuje podle nějakých dalších pravidel, a pak nám hrozí nekonečný regres, nebo si tato pravidla volí prostě zcela náhodně, a pak to může být stěží projev jeho racionality.

Já mám pocit, že řešení je v tom, že základní pravidla, kterými se člověk řídí, nevznikla tak, že by si je člověk sám (náhodně) ustanovil, ale tak, že se samovolně ustanovila v rámci společensko-historického vývoje, kterým příslušná lidská společnost prošla. (A jakkoli mám pocit, že tato odpověď na kantovské dilema má leccos společného s odpovědí Hegelovou, toto téma tady ponechám stranou.) Základní pravidla tedy *jsou* arbitrární v tom smyslu, že jejich ustanovení probíhá takřka zcela mimo rozhodování jedinců, kteří tvoří dané společenství; nejsou však arbitrární v tom smyslu, že by na jejich místě mohla být jakákoli jiná pravidla – právě tato pravidla se osvědčila v rámci evoluce a historie příslušného společenství jako životaschopná.⁴

Obávám se, že pro mnoho lidí není toto řešení přijatelné: copak mohou být například naše morální pravidla jenom výsledkem jakéhosi kontingentního vývojového procesu? Mohou mít onu váhu, kterou mají, aniž za nimi stojí nějaká jednoznačná autorita, jako je lidský rozum či nějaký bůh? Já se domnívám, že mohou, a hlavně že jakákoli jiná alternativa, než že základní pravidla jsou kontingentní, je pouze iluzorní. To, že by za nimi mohl stát lidský rozum, je vyloučeno nekonečným regresem, o kterém se zmiňuji výše; a připsat je nějakému bohovi neznámá situaci vyřešit, ale jenom problém posunout o krok dále. Jsem-li ochoten uvěřit v onoho boha, který svojí libovůlí určuje pravidla, pak mi není jasné, proč nemohu být ochoten uvěřit již v ten zcela přímočarý způsob ustanovení pravidel, který se neřídí žádnými pravidly. (Můžeme-li tedy *věřit* v onoho boha, proč nemůžeme už věřit v tato pravidla – jako esenci toho, co jsem já za člověka a co je zač společnost, ve které žijeme?)

Tohle je v podstatě myšlenka, za kterou se vehementně postavil Richard Rorty. Rorty (1989, 189) píše: „Základním předpokladem mé knihy je, že

⁴ Jako příklad (na který mě přivedl V. Svoboda) lze uvést pravidla, která jsou konstitutivní lidským jazykům. Všechny lidské jazyky prošly tisíciletími evoluce a lze tedy předpokládat, že jsou v tomto smyslu maximálně životaschopné („dokonalé“). Všechny jazyky také mají některé společné rysy (ve všech například najdeme nějaký druh negace), ale najdeme mezi nimi i celou řadu nikoli nepodstatných odlišností, což ukazuje, že evoluce se nemusí ubírat jenom jednou předurčenou cestou.

přesvědčení může vést naše činy, může být pokládáno za hodné toho, aby pro něj člověk zemřel, i mezi lidmi, kteří si jsou dobře vědomi, že toto přesvědčení není vyvoláno ničím hlubším než kontingentními historickými okolnostmi.“ Je jasné, že je podstatný rozdíl mezi pravidlem, které není výsledkem ničeho jiného než něčího rozmaru, a pravidlem, které se historicky vyvinulo do podoby uznávaného morálního regulativu, který spoluformuje nás jakožto onen druh osob, jakými jsme. To první se nám může třeba i líbit, ale nemůže mít onen druh váhy a závaznosti, jaké má to druhé. Domnívám se ale, že mezi pravidly tohoto druhu a pravidly, které nám údajně dal nějaký bůh, už žádný takový druh rozdílu není, a my bychom měli spolu s Rortym vidět, že nějaké morální přesvědčení „může být pokládáno za hodné toho, aby pro něj člověk zemřel“ i přesto, že je výsledkem kontingentního společensko-historického vývoje.

3. Instrumentální pravidla a imperativ racionality

Základní pravidla sice nejsou (z pohledu společenství, v jejichž rámci existují) správná ani nesprávná, mohou ale být, jak už jsme řekli, různým způsobem více či méně *užitečná*. Nemusejí tedy být arbitrární v tom smyslu, že by na jejich místě mohla být jakákoli jiná pravidla – některá pravidla se osvědčují a přetrvávají, jiná se neosvědčují a mizí. Například pravidlo zakazující incest bude užitečné v tom smyslu, že bude společnost chránit před degenerací; naproti tomu pravidlo, které bude členy této společnosti nutit jíst jedovaté věci, ji s velkou pravděpodobností povede do záhuby.

Přitom se dá předpokládat, že člověk dojde k tomu, aby užitečnost pravidel reflektoval (čímž ovšem nechci říci, že taková reflexe je nějak samozřejmý či triviální výkon). Reflexe užitečnosti bude spočívat v tom, že zváží, jak pravidlo napomáhá dosahovat ty či ony cíle. Můžeme si například uvědomit nebezpečí degenerace pramenící z incestních styků a můžeme si tak položit za cíl takové degeneraci bránit. Pravidlo zakazující incest tak bude z tohoto hlediska nejenom fakticky užitečné, ale bude vědomě stanoveno tak, aby takto užitečné bylo, aby sloužilo příslušnému cíli.

Jakmile budou ale pravidla poměřována cíli, mohou začít být brána za správná či nesprávná podle toho, zda k tomuto cíli přispívají či nepřispívají. Není tomu tedy tak, že nakonec vlastně žádná základní pravidla neexistují, že lidský rozum transformuje *všechna* základní pravidla na pravidla, která základní nejsou?

Tomuto scénáři brání především to, že vzhledem k vymezení základního pravidla stále platí naše výše uvedená úvaha o nekonečném regresu metapравidel – máme-li se mu vyhnout, musí tu být nějaká základní (meta)pravidla, kterými budeme poměřovat správnost všech ostatních pravidel. V extrémním případě by takové metapравidlo mohlo být jenom jedno, v našem případě by to mohlo být nějaké takové pravidlo, jaké lze vyjádřit větou *Pravidla mají přispívat k dosažení jim příslušných cílů*. To ovšem předpokládá, že každému pravidlu (s výjimkou právě uvedeného metapравidla) přísluší nějaký cíl. Může tomu tak skutečně být?

Je zcela nepochybné, že mnoho pravidel přímočarě instrumentálních v tomto smyslu skutečně je. Například: „Chceš-li puškou trefit cíl, je správné mířit tak, že cíl uvidíme v zákrytu s hledím a muškou“ nebo prostě „Puškou se správně míří tak, že cíl uvidíme v zákrytu s hledím a muškou“. (Ta druhá formulace předpokládá, že puška je tu prostě od toho, aby se jí trefovalo, takže se ona podmínka z předchozí věty považuje za samozřejmou a vynechává.) Taková pravidla budeme nazývat *instrumentální* (von Wright 1963, nazývá pravidla tohoto typu *direktivami*; někdy se hovoří o *technologických normách*) – je ovšem otázka, zda uvedené formulace vlastně skutečně vyjadřují pravidla v pravém slova smyslu, protože výrok „Chceš-li *A*, dělej (je správné dělat) *B*“ lze obvykle ekvivalentně přeformulovat jako „Nebudeš-li dělat *B*, nedosáhneš (efektivně) *A*“, a tento poslední výrok, jak se zdá, konstatuje nějaký fakt, nikoli vyjadřuje pravidlo (takže to vypadá, že ono „je správné“ v první variantě toho výroku je pouze nějakou zbytnou „stylistickou okrasou“ čistě popisného výroku a nehraje skutečně normativní roli).

Tohle jsou pravidla, která jsou od počátku jako instrumentální formulována; mají nás instruovat, co máme dělat, abychom dosáhli příslušného cíle. Proč bychom ale vlastně měli dělat věci, které vedou k dosažení našich cílů? Tato otázka zní na první pohled naprosto hloupě – odpověď na ni se zdá být příliš samozřejmá. Chci-li *A* a mohu-li *A* dosáhnout tak, že udělám *B*, pak bych jistě měl udělat *B*.⁵ Co když v takovém případě *B* neudělám? Pak bude moje chování v očích jiných v jistém smyslu úchylné, *iracionální*. Předpoklad, že člověk by měl dělat to, co efektivně vede, ve světle jeho přesvědčení a přání, k dosažení jeho cílů – to jest toho, co chce – tedy můžeme nazvat *imperativem racionality*. Tento princip se také zdá být v pozadí ono-

⁵ Tento vzorec bývá historicky někdy označován jako *praktický syllogismus*.

ho univerzálního metapřavidla, které by tu muselo být, kdyby se všechna pravidla zredukovala na instrumentální.⁶

Taková redukce veškeré normativity na normativitu instrumentální je ovšem představitelná jenom stěží. Imperativ racionality se vztahuje na *racionální* tvory; a aby byl nějaký tvor racionální, musí se již pohybovat v určitém prostoru vymezeném pravidly (viz Peregrin 2012a). Z tohoto důvodu lze předpokládat existenci základních pravidel fundamentálnějších než je imperativ racionality.

Je navíc možné, že cíl, kterým pravidlo poměřujeme, je něčím, co *má být* – to jest je tu příslušné pravidlo typu MB. V tomto případě bude pravidlo, které nás k tomuto cíli povede, správné nikoli jenom podle imperativu racionality, ale i podle tohoto pravidla – nebude tedy správné pouze v instrumentálním smyslu.

Všimněme si také, že z instrumentálního hlediska je racionální dělat cokoli, co přispívá k uskutečňování našich cílů, jakkoli problematické tyto cíle mohou být. Chci-li zabít svou ženu, pak je pro mne racionální ji probodnout nožem. Takto chápaná racionalita je tedy věcí hledání efektivních prostředků pro naplnění cílů *jakéhokoli* druhu, tj. nemá co dělat s ničím, jako je morálka. Považujeme-li tedy imperativ racionality za normu, pak je třeba vidět, že je to norma, která se snadno může dostat do rozporu s mnohými jinými, zejména morálními normami.

S univerzalizací imperativu racionality je ještě jeden problém, na první pohled okrajový, ale pro nás zde podstatný. Zdá se, že mohou existovat pravidla, která nejsou v žádném slova smyslu užitečná či neužitečná, nejsou poměřovatelná žádným cílem. Když uvážíme pravidlo, podle kterého můžeme nějakou věcí, které budeme říkat *střelec*, tahat po čtvercové síti osm krát osm, které budeme říkat *šachovnice*, pouze po diagonále, je to, zdá se, jasný příklad pravidla, které není instrumentální žádnému cíli. Je ovšem také jasné proč: toto pravidlo funguje v kontextu celé soustavy jiných pravidel, která jako celek už nějakému cíli sloužit může.

4. Soustavy pravidel a jimi konstituované praktiky

Pravidla často tvoří soustavy, v nichž jsou různými způsoby provázána. Pravidlo, které není samo o sobě instrumentální (tj., nedá se poměřovat

⁶ U některých autorů různé druhy výkladů veškeré normativity jakožto normativity instrumentální najdeme – viz např. Stemmer (2008).

žádným cílem), může být součástí nějaké soustavy, která jako celek instrumentální je. Pravidlo, podle kterého můžeme střelcem tahat pouze po diagonále, sice není instrumentální žádnému cíli, když ho ale začleníme do oné soustavy pravidel, která konstituuje hru šachy, jak ji známe, situace se změní – o celé té hře jistě můžeme uvažovat jako o něčem, co slouží nějakému účelu. (Jakkoli v tomto případě nemusí být tak jednoduché říci, jaký ten účel je – relaxace? zábava? procvičování rozumu?)

Soustava pravidel, kterou se řídí nějaké společenství, může vytvořit prostor pro nějaké zcela nové druhy činů. Tak například jenom v rámci pravidel šachu mohu někomu *dát šach* a jenom v rámci určitého druhu náboženských pravidel mohu *hřešit*. V tomto smyslu otevírají takové soustavy pravidel jakoby určité „vnitřní prostory“, v nichž lze podnikat věci, které nelze podnikat mimo ně. Činy, které jsou konstituovány nějakou soustavou pravidel, lze zaměřit na nějaký cíl; a někdy jejich konstituce již nějaký takový cíl dokonce předpokládá. (Například pravidla šachu předpokládají, že ten, kdo je přijme za své, bude sledovat cíl vyhrát šachové partie, do kterých se pustí.) To vede k tomu, že v rámci těch původních existují další, instrumentální pravidla. V tomto případě říkám těm prvním pravidlům *konstitutivní* (konstituují onen prostor) a těm druhým *strategická*. (Konstitutivní pravidla šachu nám říkají co dělat, abychom se nedopustili nepřipustného tahu; strategická pravidla nám radí, jak zvýšit naše šance na vítězství.)

Nyní se konečně dostáváme k vymezení pojmu *praktik*, který je, jak už jsme řekli, pro mnoho filosofů klíčový, ale často nebývá dostatečně objasněný. (To podle mého názoru správně kritizuje např. Turner 1994.) Já navrhuji, že to, čemu se říká praktiky, je obvykle pohyb v pravidly konstituovaných prostorech toho druhu, o jakých hovořím výše. (Tím se blížím k pojetí praktik, se kterým přišel Rouse 2003.) Tak například jazykovými praktikami (o nichž bude podrobněji řeč dále), nazývám proplétající se posloupnosti jazykových aktů, které jsou jako takové konstituovány pravidly příslušných jazykových her.

Soustava pravidel jako celek může být opět zřejmě více či méně užitečná; a může být také instrumentálně vztahena k nějakému cíli. Například dopravní předpisy, které tvoří relativně velmi komplikovanou soustavu pravidel, zřejmě slouží především tomu, abychom se na silnicích nepozabíjeli, a slouží tomu lépe než některé jejich alternativy, které jsme v průběhu historie vytváření těch našich současných předpisů zkoušeli a opustili. Můžeme říci „Chceš-li jezdit bezpečně, dodržuj dopravní předpisy“, ale protože „Jezdit bezpečně“ se zdá být něčím, co *má být* (člověk, který bezpečně jezdit ne-

chce, bude považován za odsouzeníhodného hazardéra), zdá se, že tyto předpisy jsou něčím, co má být dodržováno (to jest je minimálně v rámci našeho společenství bráno za správné) nikoli jenom v instrumentálním smyslu.

5. Udávání a požadování důvodů

Chceme-li pravidla – resp. jejich užitečnost – reflektovat, musíme je být schopni nějak vyjádřit, tj. musíme mít nějaké „symboly“, které budou schopny tato pravidla „představovat“. Takový symbol ovšem nelze na prosté pravidlo nalepit jako nálepkou, vytvořit prostor pro *vyjadřování* je velmi komplikovaná věc.⁷ Ve skutečnosti je takový prostor podle mne právě jedním z oněch normativních prostorů, o kterých se zmiňuji výše – dokonce je to takový prostor *par excellence*, prostor, který jsem nazval *prostorem smyslu-plnosti* (viz Peregrin 2010a; 2012a; 2012b). Vyjadřování je pak právě to, k čemu nám tento prostor otevírá cestu a co zásadně mění způsob, jakým my lidé vnímáme svůj svět a jakým v tomto světě existujeme. Jinými slovy vyjadřování – a speciálně vyjádření pravidla, které je předpokladem jeho reflektování – je jednou z našich lidských *praktik*, ba dokonce praktikou zcela zásadní, která úzce souvisí s naší lidskou „esencí“.

Cokoli, co používáme v rámci nějakých praktik, získává tímto užíváním určitou roli, které můžeme také říkat „význam“, „mysl“, „signifikance“ ap. Výrazy, tj. typy zvuků (případně později i typy inskripcí), které používáme v rámci našich *jazykových* praktik (anebo také jazykových *her*, jak budu v návaznosti na Wittgensteina někdy říkat), tak díky specifické komplexnosti těchto praktik získávají role zcela specifického druhu, role, které můžeme nazývat významy (bez uvozovek). (Přítomnost takto významuplných výrazů pak také umožňuje onen druh vyjadřování, o které nám teď jde. Pojednat do detailů o tom, jak k tomuto může dojít, je dalece za mezemi tohoto článku.⁸)

⁷ Bohužel nemalá část filosofie jazyka minimálně za posledních sto let je postavena na předpokladu, že takové vyjádření není o nic komplikovanější, než když dáme jméno psuvi, kterého najdeme na ulici. O tom jsem podrobněji pojednával například v úvodní kapitole Peregrin (1999).

⁸ Alespoň trochu podrobněji jsem o tom psal na jiných místech – viz Peregrin (2010a, 2012a).

Praktiky, které jsou z tohoto pohledu nejdůležitější, představuje hra na *udávání a požadování důvodů* (UPD). V rámci této hry můžeme zpochybňovat tahy svých soupeřů a žádat, aby je zdůvodnili; a můžeme naopak, jsou-li naše tahy zpochybněny, sami poskytovat jejich zdůvodnění. Základní charakteristikou takovéto hry je tedy to, že tu existují nějaké tahy, jejichž provedení se bere jako *zdůvodnění* jiných tahů; a také tahy, jejichž provedení se bere jako *zpochybnění* jiných tahů. Zpochybnění pak funguje jako požadavek odůvodnění.

Základním tahem v rámci UPD je tedy to, čemu obvykle říkáme *tvrzení* – jsou to právě tvrzení, co může být zpochybňováno a zdůvodňováno. (Prostřednictvím tvrzení můžeme i zdůvodňovat a zpochybňovat – i když v rozvinutějších verzích UPD mohou hrát podstatnou roli i jiné druhy tahů, například otázky.) Určitá tvrzení v rámci této hry získávají status výroků, které nejenom nikdo nezpochybnil, ale u kterých považujeme zpochybnění za nemožné – o nich pak obvykle hovoříme jako o tvrzeních *pravdivých*. (Jak přesně souvisí pravdivost s odůvodňováním je samozřejmě komplikovaná otázka, v rámci pohledu na jazyk, který zastávám, ale pravdivost nemůže být nic jiného než tvrditelnost, která je v jistém slova smyslu *správná* – i když je to jenom jedna z mnoha možných druhů správnosti tvrzení, která není snadno odlišitelná od jiných, takže toto vymezení nelze dost dobře chápat jako *definici* pravdivosti – viz Peregrin 2006.)

Podaří-li se nám nyní jazykem vyjádřit nějaké pravidlo, můžeme požadovat důvody i pro něj a můžeme ho také zdůvodňovat. Pokud jsme ho schopni zdůvodnit, resp. pokud jsme ho schopni zpochybnit a zdůvodnění není k mání, můžeme o tomto pravidlu uvažovat jako o správném či nesprávném, a potažmo o pravdivém či nepravdivém. Zdůvodnění bude zpravidla předpokládat alespoň implicitní ponětí o nějakém cíli, jímž poměrujeme užitečnost tohoto pravidla. U pravidel, která jsme výše nazvali základními, budeme požadavek na odůvodnění odmítat, protože se nám bude zdát, že se taková pravidla zdůvodňovat nedají – to bude obvykle signalizováno tím, že budeme nabízet pseudozdůvodnění typu „Tak se to prostě dělá“, „Tak to po nás chce náš bůh“ nebo „Tak to vždycky bylo“.

Pozoruhodné je, že vyjádřit a vtáhnout do UPD lze i ta pravidla, která jsou konstitutivní našim jazykovým hrám, speciálně i samotnému UPD. To má samozřejmě svá omezení. Nemůžeme například zřejmě zpochybnit pravidla, o která se opírá naše zpochybňování; na druhé straně je ale spousta pravidel konstitutivních jazyku, které zpochybňovat, odůvodňovat a případně i modifikovat či nahrazovat jinými můžeme. Takové změny mohou vést

k tomu, že se pojmová soustava, která je vtělena v našem jazyku a jejímž prostřednictvím se orientujeme v našem světě, vylepšuje a vybrušuje.

Nástrojem, který je používán k tomu, aby se jazyková pravidla činila explicitními, je logické výrazivo jazyka. Jak jsem o tom pojednal na jiných místech (viz Peregrin 2008; 2011a), můžeme mít pravidlo, které stanoví, že na jakýkoli objekt, na který je možné správně reagovat slovem *velryba*, je možné reagovat i slovem *ryba*; ale až když máme další pomocné výrazivo, můžeme toto pravidlo vyjádřit výrokem jako *Je-li něco velryba, je to ryba*, případně i výrokem *Každá velryba je ryba*. Takové tvrzení pak můžeme zpochybňovat, případně opodstatňovat – a z toho procesu pak může vzejít i odmítnutí příslušného pravidla, například nahrazení pravidlem *Každá velryba je savec*.

To, čemu říkáme logická pravidla, jsou z velké části právě pravidla konstitutivní UPD; a tudíž je v podstatě nelze zpochybňovat ani opodstatňovat, protože jsou jakýmkoli zpochybňováním či opodstatňováním předpokládány. Například pravidlo *modus ponens* je užitečné v tom smyslu, že se podílí na konstituci implikace, která může být užitečným nástrojem; není ale jasné, v jakém jiném smyslu bychom mohli diskutovat, zda je „správné“ či „nesprávné“; či dokonce „pravdivé“ či „nepravdivé“. (A to přesto, že takových diskusí se v literatuře najde spousta – podrobněji viz Peregrin 2010b.) Když tedy říkáme, že jsou pravidla logiky, vyjádřená v podobě výroků, *pravdivá* nebo *nepravdivá*, pak je to jiný smysl slova „pravdivý“ než když pravdivostní nazýváme tvrditelnost podle pravidel příslušné jazykové hry („pravdivý“ tady znamená buďto prostě „zafixovaný jako nezpochybnitelný“ nebo spíše „zafixovaný jako nezpochybnitelný kvůli své užitečnosti“).

Říkáme-li, že logické výrazivo má specifický účel, konkrétně účel umožnit nám činit pravidla našich jazykových her explicitními (což ovšem zdaleka není obecně přijímaný názor), pak je ovšem pravda, že tento cíl může být použit i k poměřování a hodnocení tohoto výraziva, a potažmo pravidel, která jsou mu konstitutivní. Tohle se ale nezdá být úplně jasně vymezeným cílem, takže pravidla logiky lze považovat za instrumentální jenom ve velmi vágním smyslu.

6. Pravidla a empirický svět

Právě jsme se pokusili ukázat, že pokud existující pravidlo vyjádříme, může o něm dojít k diskusi a výsledkem takové diskuse může být třeba

změna tohoto pravidla. Pokud pravidlo vyjádřeno není, tj. pokud je věcí pouze normativních postojů, nepřichází tento způsob jeho změny v úvahu. I taková pravidla se ale samozřejmě mohou měnit. Jednou možností je, že se objeví nějaký systematický druh porušování pravidla a toto porušování postupně přestává být bráno jako nesprávné. Porušení pravidla tedy může být vnímáno nikoli jenom jako chyba, ale za určitých okolností i jako implicitní „návrh“ na změnu tohoto pravidla.

To znamená, že zatímco v případě vyjádření pravidla je konání, na které se toto pravidlo vztahuje (tj., ke kterému jsou zaujímány příslušné normativní postoje), něčím zcela jiným než diskuse (na „metaúrovni“) o tomto pravidle, v případě pravidel, která explicitní nejsou, mezi těmito věcmi nemusí existovat ostrá hranice. Hrajeme-li například fotbal na plácku, nemusí být úplně jasné, kde končí hřiště a kde by se tedy měl házet aut; to, že někdo někde bere balón do ruky, je možné brát buďto jako tah podle pravidel, nebo snahu o ustanovení pravidla (zafixování virtuální postranní čáry), nebo snahu o jeho modifikaci (posunutí čáry).

Pravidla mohou samozřejmě „zahrnovat“ svět v tom smyslu, že něco může být podle nich správné či nesprávné v závislosti na situaci. Například: modlit se určitou modlitbu může být správné právě tehdy, když je na obloze měsíc. Je tu ovšem i další způsob, kterým jsou pravidla provázána se stavem světa: totiž ten, že pravidlo může být za určitého stavu světa užitečné, zatímco za jiného ne. Například v prostředí, kde jsou červené plody obvykle jedovaté, může být užitečné pravidlo, které zakazuje červené plody jíst – zatímco totéž pravidlo může být v prostředí, kde jsou červené plody zpravidla jedlé a výživné, zhoubné. Na stavu světa tak může záviset jak správnost lidských činů podléhajících danému pravidlu, tak užitečnost tohoto pravidla samotného. A v případě pravidel, která nejsou explicitně vyjádřena, není mezi těmito druhy závislosti opět žádná ostrá hranice.

Představme si pravidlo, které určuje, že za okolností *A* je správné dělat *B*. Představme si dále, že takové pravidlo je užitečné za okolností *C*. To znamená, že aby bylo správné dělat *B*, je třeba, aby nastaly dva druhy okolností *A* a *C* (předpokládáme-li, že pravidlo, které není užitečné, nebude existovat). Diskuse o tvrzení „Je správné dělat *B*“ se tedy může pohybovat na dvou úrovních, které se mohou proplétat. Jde jednak o aplikaci pravidla „za okolností *A* je správné dělat *B*“ a jednak o zvažování užitečnosti tohoto pravidla. Argumentujeme-li tedy, že je to, co takové pravidlo předepisuje, správné, mohou se v rámci takové argumentace mísit argumenty ve pro-

spěch toho, že je toto pravidlo aplikovatelné (nastávají okolnosti *A*), s argumenty, že je to pravidlo užitečné (nastávají okolnosti *C*).

To je, domnívám se, to, o co jde Sellarsovi, když píše, že přírodní zákony jsou *jednak* pravidla, která konstituují příslušné pojmy (a mohou být posuzována podle toho, jak užitečné pro nás tyto pojmy, z hlediska světa, ve kterém žijeme, jsou) a *jednak* tvrzení, která mohou být ověřována přímočaře empiricky (viz Sellars 1948). Máme-li něco jako zákon volného pádu, pak ho můžeme samozřejmě ověřovat příslušnými měřeními, ale současně se při jeho používání projevuje, jak užitečné je chápání našeho světa prizmatem pojmů, jako je *přitažlivost*, a postupem času můžeme dojít k názoru, že bychom měli přejít k úplně jiným zákonům.

7. Povaha lidského světa

Obecně jsem přesvědčen, že UPD ve svých důsledcích zásadním způsobem mění povahu světa, ve kterém bytosti, které tyto praktiky ovládají, žijí. UPD totiž vytváří zpětnou vazbu, skrze kterou se ze soustavy lidských praktik stává „samo-regulující“ sféra a z jejích obyvatel „sebe-vědomé“ bytosti – to jest bytosti, které nejenom dělají to, co musejí dělat, ale které si jsou vědomy povahy onoho „musení“ a které tak chápou, proč a jak jsou tím, čím jsou.⁹

Mnozí filosofové poukázali na to, že v jistém smyslu lze říci, že svět, který obýváme my lidé, se liší od toho světa, ve kterém žijí ostatní naši zvířecí kolegové. Kantovými slovy, ač spolu s ostatními živočichy obýváme *říši přírody*, my lidé navíc obýváme i *říši svobody*. (Hegel pak v souvislosti s onou specifickou sférou, kterou jsme my lidé vytvořili a ve které žijeme, hovoří o *duchu*.) Sellars paralelně poukázal na to, že my lidé žijeme nejenom v onom světě, který nám popisuje věda a jemuž jsou plně konstitutivní kauzální zákony, ale ještě i v jiném světě, který je budován *normativně*. Náznorným by se mi jevil i termín *noosféra*, který je však používán v souvislosti s doktrínami, ke kterým se hlásit nechci.

Myslím, že náš přesun do světa, který je vymežován mnohem více normami našich společností než omezeními vyplývajícími z přírody a jejích zákonů proběhl (srov. Peregrin 2011b), aniž jsme jej příliš registrovali a aniž jej příliš reflektujeme. Jsem přesvědčen, že klíč k pochopení naší současné

⁹ Srovnej pojem „sémantického sebe-vědomí“ u Brandoma (2000).

situace, a tudíž i našich současných „já“, je v tom, že zmapujeme ony normativní rozměry našeho současného světa, které ho činí oním tak specifickým místem, jakým náš lidský svět je. Myslím, že když tohle uděláme, učiníme skutečně zadost dávnému imperativu filosofie, γνῶθι σεαυτόν, a uděláme si jasno v tom, kdo my lidé fakticky jsme.

8. Závěr

Navrhuji explikovat to, čemu se ve filosofických diskusích často říká *praktiky*, jako pohyb v prostorech konstituovaných pravidly. Na takto pojatých praktikách je pozoruhodných několik věcí. Jednou je to, že základní pravidla, o které se opírají, nemohou být zdůvodněná způsobem, jakým zdůvodňujeme svá tvrzení, když se pohybujeme v „prostoru důvodů“ – jsou „zdůvodněná“ jedině svou užitečností. Pravidla, o která se praktiky opírají, mohou navíc být pouze implicitní, což vytváří prostor pro neostrý přechod mezi pravidly instituuovanou správností a užitečností těchto pravidel – náš pohyb v prostoru vymezeném pravidly je vždy současně i ověřování přijatelnosti či užitečnosti oněch pravidel, které ho konstituují. Další pozoruhodnou věcí je specifický případ praktik, kterým říkáme *jazykové* a které vytvářejí prostor pro vyjadřování, argumentaci a obecněji smysluplnost: jsou to právě tyto praktiky, co charakterizuje základní odlišnost nás lidí od jiných živočišných druhů.

Literatura

- BRANDOM, R. (2000): *Articulating Reasons*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- DAVIDSON, D. (1973): Radical Interpretation. *Dialectica*. Reprinted in Davidson, D. (1984), 125-140; slovenský překlad: Davidson, D. (1997): Radikálna interpretácia. In: Davidson, D.: *Čin, myseľ, jazyk*. Bratislava: Archa, 92-111.
- DAVIDSON, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press.
- PEREGRIN, J. (1999): *Význam a struktura*. Praha: OIKOYMENH. Přepřacovaná anglická verze: Peregrin, J. (2001): *Meaning and Structure*. Ashgate: Aldershot.
- PEREGRIN, J. (2006): Brandom and Davidson: What Do We Need to Account for Thinking and Agency. *Philosophica* 75, 43-59.
- PEREGRIN, J. (2008): What is the Logic of Inference? *Studia Logica* 88, 263-294.
- PEREGRIN, J. (2010a): The Enigma of Rules. *International Journal of Philosophical Studies* 18, 377-394.

- PEREGRIN, J. (2010b): Logic and Natural Selection. *Logica Universalis* 4, 207-223.
- PEREGRIN, J. (2011a): *Člověk a pravidla*. Praha: Dokořán.
- PEREGRIN, J. (2011b): Creatures of Norms as Uncanny Niche Constructors. In: Hříbek, T. – Hvorecký, J. (eds.): *Knowledge, Value, Evolution*. London: College Publications, 189-198.
- PEREGRIN, J. (2012a): Člověk jako normativní tvor. *Teorie vědy/Theory of Science* 34, 3-23.
- PEREGRIN, J. (2012b): Semantics without Meaning? In: Schantz, R. (ed.): *Prospects of Meaning*. Berlin: de Gruyter, 479-502.
- PINKARD, T. (2007): Sellars the Post-Kantian? In: Wolf, M. – Lance, M. N. (eds.): *The Self-Correcting Enterprise: Essays on Wilfrid Sellars*. Amsterdam: Rodopi, 21-52.
- RORTY, R. (1989): *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press. Český překlad: Rorty, R. (1996): *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha: PedF UK.
- ROUSE, J. (2003): *How Scientific Practices Matter: Reclaiming Philosophical Naturalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- SELLARS, W. (1948): Concepts as Involving Laws and Inconceivable without Them. *Journal of Philosophy* 15, 287-315.
- SELLARS, W. (1969): Language as Thought and as Communication. *Philosophy and Phenomenological Research* 29, 506-527.
- SELLARS, W. (1992): *Science and Metaphysics*. Atascadero: Ridgeview.
- STEMMER, P. (2008): *Normativität*. Berlin: de Gruyter.
- SVOBODA, V. (2012): Pravidla, normy a analytický filozofický diskurz. *Organon F* 19, 143-179.
- TURNER, S. (1994): *The Social Theory of Practices: Tradition, Tacit Knowledge, and Presuppositions*. Chicago: University of Chicago Press.
- VON WRIGHT, G. H. (1963): *Norm and Action*. New York: Humanities Press.